

1970–1984 metais Lietuvoje gimusios kohortos reprodukciniai sprendimai

Ernesta Platūkytė

Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių tyrimų centras
Centre of Social Research at Vytautas Magnus University
ernesta.platukyte@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9950-5919>

Santrauka. Nors išsivysčiusiose visuomenėse vaikų gimimas vis labiau sietinas su kompromisais siekiant profesinės karjeros, išsilavinimo ar kitų svarbių tikslų, tėvystė tebėra reikšmingas gyvenimo etapas šeimos kūrimo procese. Besikeičiančios struktūrinės, kontekstinės aplinkybės koreguoja ir individų motyvaciją (ne) turėti vaikų ir tai vis labiau priklauso nuo siekio išpildyti asmeninius norus ar patenkinti asmeninius poreikius. Straipsnyje pasitelkiama gyvenimo eigos perspektyva ir analizuojami 1970–1984 m. kohortos reprodukciniai sprendimai. Tuo laikotarpiu gimę dažnai įvardijami kaip „natūralaus socialinio eksperimento“ karta, kuri aktyvų šeiminių gyvenimo etapą išgyveno drastiškai kintančios visuomenės sąlygomis. Interviu analizė rodo, kad šiai kohortai santuoka yra palankiausia šeimos forma, o prokreaciniams sprendimams didelę įtaką turėjo visuomenėje vyraujančios kontekstinės aplinkybės: gyvenimo eigos normatyvumo sekos išlaikymas sudarė palankias sąlygas gimusiems 1970–1984 m. Lietuvoje susilaukti vaikų, o prokreacinius lūkesčius sieti su šeiminių santykių institucionalizavimu.

Pagrindiniai žodžiai: gyvenimo eiga, vaikų susilaukimas, reprodukcija, prokreaciniai sprendimai.

Reproductive Decisions of the 1970–1984 Cohort Born in Lithuania

Summary. Even though childbirth in developed societies is increasingly associated with compromises in pursuit of a professional career, education, or other important goals, parenthood has remained an important significant life stage in the process of family formation. Change of structural and contextual circumstances influences the decision of individuals on whether to have children or not, and this increasingly depends on the desire to fulfil personal wishes and satisfy personal needs. Using qualitative research, this paper analyzes the reproductive decisions of a cohort born in Lithuania during the period of 1970–1984. The research informants are often referred to as a generation of a “natural social experiment”; a generation that experienced an active stage of family life in the conditions of drastic societal change. An analysis of personal accounts displays that for this generation, marriage had been the most favourable form of family formation, and procreative decisions were greatly influenced by the prevailing contextual circumstances in society. Maintaining the sequence of normativity of the life course created favourable conditions for those born in Lithuania in 1970–1984 to have children, and procreative expectations were associated with the institutionalization of family relations.

Keywords: life course, childbearing, reproduction, procreational decisions.

Received: 31/12/2021. Accepted: 19/10/2022.

Copyright © 2022 Ernesta Platūkytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Reprodukcinis sprendimas yra svarbus poros gyvenime ir, nepaisant visuomenės vystymosi, spartaus ekonomikos augimo, technologijų pažangos ar vertybinių nuostatų pokyčių, išlieka vienas esminių kuriant ir vystant šeimą. Pastaraisiais dešimtmečiais dauguma išsivysčiusių šalių patyrė įvairių vaisingumo ir šeimos formavimo pokyčių. Šie pokyčiai – pirmos santuokos, pirmojo vaiko susilaukimo vėlinimas ir staigus gimstamumo mažėjimas – sietini su sekularizacijos procesais (Peri-Rotem 2013), vertybių transformacija ir stiprėjančia individualizacija (Lesthaeghe and Surkyn 1988; Surkyn and Lesthaeghe 2004). Nors išsivysčiusiose visuomenėse vaikų gimimas vis dažniau tampa finansiškai brangus ir sietinas su kompromisais siekiant profesinės karjeros, išsilavinimo ir kitų asmeninių gyvenimo tikslų, tėvystė išlieka svarbus suaugusiųjų gyvenimo etapas (Kohler and Mencarini 2016). Tačiau moksliniai tyrimai rodo, kad sprendimai dėl partnerystės kūrimo ar reprodukciniai pasirinkimai vis labiau priklauso ne nuo sociokultūrinės aplinkos poreikių ir lūkesčių, o nuo asmeninių individo siekių susilaukti vaikų ar ne (Lesthaeghe 2010; Lesthaeghe and Surkyn 1988; van de Kaa 1987).

Tyrimai ir diskusijos dėl gimstamumo lygio kitimo yra ypač aktualūs politinėse Europos ir kitų pasaulio šalių darbotvarkėse. Makrolygmens interpretacijose galima išskirti struktūrinio ir kultūrinio lygmenų veiksnius (Lesthaeghe and Surkyn 1988; Stark and Kohler 2002), turinčius įtakos prokreaciniams sprendimams. Ekonominiais veiksniais grįstus aiškinimus, rodančius, kad gimstamumo rodiklius reikšmingai koreguoja didėjantis moterų išsilavinimas, darbo jėgos pasiūla, politikos pokyčiai ir bendros ekonominės sąlygos (Adsera 2005; Ahn and Mira 2002; Butz and Ward 1979), reikėtų priskirti struktūriniam lygmeniui. O analizuojant kultūrinius veiksnius, gimstamumo rodiklių kitimas atspindi idėjinius vertybių pokyčius, didėjančią moterų autonomiją, judėjimą nuo institucinio / norminio reguliavimo link saviraiškos ir savirealizacijos (van de Kaa 1987; Lesthaeghe 1995; 1998). Taigi struktūrinių ir kultūrinių veiksnių sąveikos dinamika transformuoja žmonių nuostatas, vertybes, požiūrį, o kartu koreguoja šeimos struktūrą (Demeny 2003; Castles 2003; McDonald 2002; Stark and Kohler 2002).

Lietuvoje demografiniai pokyčiai, tokie kaip šeiminių ryšių silpnėjimas, šeimos tipų įvairovės didėjimas ar šeimos deinstitutionalizacija, fiksuojami XX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje (Maslauskaitė 2012; Maslauskaitė and Baublytė 2012). Šalies ekonomikoje ir politikoje vykusios transformacijos turėjo įtakos ir gyventojų prokreacinei elgsenai, tai akivaizdžiai atsispindėjo mažėjančiuose vaisingumo rodikliuose (Liefbroer et al. 2015). D. Jasilionis ir kiti tyrėjai pažymi, kad nuo praeito amžiaus dešimto dešimtmečio pradžios gimstamumas Lietuvoje kinta pagal trajektoriją, kuri būdinga antrajam demografiniam perėjimui¹ – gimstamumas sparčiai mažėjo ir pasiekė ypač žemą lygį (Jasilionis et al. 2015). 1990 m. gimstamumo rodiklis šalyje buvo 2,03 gimimo moteriai, 1994 m. – 1,57, o 2002 m. – 1,23 (Lietuvos statistikos departamentas 2020).

¹ R. Lesthaeghe'as ir D. J. van de Kaa 1986 m. pristatė „antrojo demografinio perėjimo“ terminą, kuris plėtoja teoriją, apibūdinančią demografinius pokyčius Vakarų Europoje nuo XX a. septintojo dešimtmečio vidurio. Teorija atkreipia dėmesį į naują demografinę elgseną bei transformacijas, kurias išgyvena šeima (van de Kaa 1987).

Mokslininkai teigia, kad vėlesniais metais periodiniai gimstamumo rodikliai Lietuvoje didėjo (2005 m. – 1,29; 2019 m. – 1,61), tačiau išliko gerokai per maži, kad galėtų užtikrinti kartų kaitą (Jasilionis et al. 2015). Ir nors pastaraisiais metais Lietuvoje fiksuojamas gimstamumo rodiklio didėjimas (2020 m. gimstamumo rodikliai siekė 1,68 gimimo moteriai), bendri vaisingumo rodikliai yra visgi mažėjantys. Taigi demografinių rodiklių dinamika rodo, kad pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje artėjama prie vieno vaiko šeimos modelio (Jasilionis et al. 2015).

Šiame straipsnyje analizuojami Lietuvos 1970–1984 m. kohortos reprodukciniai sprendimai. Tyrimo empiriniai duomenys buvo renkami vykdant mokslinį projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“. Tiriamųjų paauglystė, o kartu ir perėjimas į santuokinį gyvenimą bei prokreacinis amžius sutapo su istoriniu Lietuvos transformacijos laikotarpiu, kuris žymėjo ir antrojo demografinio perėjimo pradžią Lietuvoje (nuo 1987 m.). Keičiantis politinei, socialinei, ekonominei šalies situacijai, šios kartos atstovai išgyveno kultūrinių vertybių, nuostatų, elgesio pokyčius. Besikeičianti rinkos ekonomika, politinė šalies situacija lėmė, kad šeimos ir jų formavimas tapo individualizuotas savarankiškas pasirinkimas. Planuojant šeimas išryškėjo dažnesnis santuokų vėlesniame amžiuje kūrimas, dažnėjo skyrybos ir kohabitacijos, taip pat padidėjo nesantuokinių nštumų skaičius ir kito kontraceptinė elgsena. Sykiu šeimose vyksta ir gimstamumo planavimo pasikeitimai, kurie galėjo turėti įtakos ir gimstamumo rodiklių mažėjimui. Pasitelkus kokybinio tyrimo įrankius straipsnyje analizuojami 1970–1984 m. gimusių informantų reprodukciniai sprendimai ir siekiama įvertinti, kas, informantų nuomone, turėjo reikšmingos įtakos apsisprendimui susilaukti vaikų ar ne? Kaip vykusias sociokultūrinės permainas ir jų poveikį savo sprendimams artikuliuo patys šios kartos atstovai? Ir kas, jų nuomone, turėjo reikšmingos įtakos apsisprendimui?

Pirmoje straipsnio dalyje bendrai pristatomi prokreacinės elgsenos tyrimai, kurie bando paaiškinti šeimos formavimo ir vaikų susilaukimo procesus. Antrame skyriuje aptariamas teorinis tyrimo pagrindas, kuriuo remiantis siekiama įvertinti struktūrinius ir kontekstinius procesus, sąlygojančius prokreacinių sprendimų pokyčius. Trečioje ir ketvirtoje straipsnio dalyse pristatoma tyrimo metodologija ir 1970–1984 m. gimusios kohortos reprodukcinų sprendimų bei juos paskatinsiu veiksnų analizė.

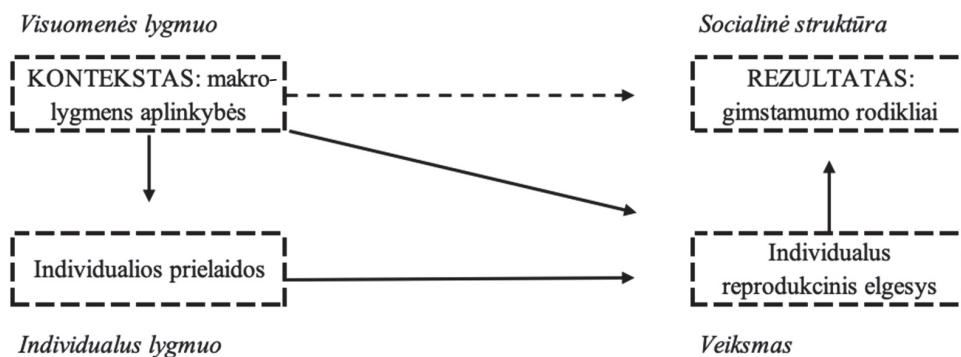
Prokreacinės elgsenos tematikos tyrimų laukas

Gimstamumo kaita skirtingo išsivystymo lygio šalyse suintensyvino empirinius šios kaitos priešasčių ir teorinių interpretacijų paieškos tyrimus. Tyrėjai šį procesą analizavo remdamiesi skirtingo lygmens teorijomis (Balbo et al. 2013), pirmiausia siekdami identifikuoti demografinius pokyčius ir jiems įtaką darančius veiksnus (Philipov et al. 2015). Vaisingumo tematika yra ypač domimasi aukšto pragyvenimo lygio poindustrinėse visuomenėse, kuriose fiksuojamas mažas gimstamumas (Kohler and Mencarini 2016). Mokslininkai siūlo skirtingas teorijas, kaip reikėtų suprasti mažėjančio gimstamumo priežastis ir aiškinti skirtingų visuomenės grupių sprendimus susilaukti vaikų. XX a. devintajame dešimtmetyje Europos ir Azijos šalyse buvo fiksuojamas itin žemas gimstamumo lygis (Sobotka 2008; Butler 2004; Morgan and Taylor 2006; Mills et al. 2011; Caldwell and Schindlmayr 2003), mokslininkų siejamas su vaisingu-

mo atidėjimu (Kohler et al. 2002). Šis reiškinys dalyje valstybių paskatino tolesnius šios srities tyrimus (Goldstein et al. 2009; Myrskylė et al. 2009), kurie apėmė biologinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių veiksnių analizę (Stankūnienė et al. 2016) ir galimą ekonominio nuosmukio įtaką vaisingumo rodikliams (Mills and Blossfeld 2005; Sobotka et al. 2011).

Bendresniame Lietuvos ir užsienio sociologijos bei demografijos tyrimų kontekste dažnesnis yra makroveiksnių identifikavimas ir jų analizė, ignoruojant individualius sprendimo priėmimo motyvus. Tačiau būtent *makro- ir mikroperspektyvų* derinimas atveria galimybes analizuoti bei vertinti, ar ir kaip vaisingumo lygis priklauso nuo visuomenėje vyraujančių sąlygų (Balbo et al. 2013; Sobotka et al. 2011), kaip prie asmeninio ar poros apsisprendimo (ne)turėti vaikų prisideda socialinio kapitalo veiksniai, ar apsisprendimą gali lemti kultūrinė, institucinė individus supanti aplinka, politiniai reiškiniai, istorinis laikotarpis. F. Billari (2009) pasiūlė mikro- ir makrolygmens perspektyvą, kuri leidžia stebėti, kaip vyksta demografiniai gyventojų pokyčiai, kurie gali būti aiškinami asmenų, porų ir šeimų veiksmų ir sąveikos modeliais mikrolygmeniu, sykiu atsižvelgiant ir į makrolygio kontekstą (Billari 2005; 2009; Billari and Kohler 2009; Margolis and Myrskylė 2011; Aassve, Billari and Pessin 2012; Cetre et al. 2016; Coleman 1994). Tačiau mokslininkai pažymi, kad makrosąlygos gali neturėti tiesioginio poveikio vaisingumui, bet gali daryti įtaką asmenų ir porų sprendimų dėl vaisingumo priėmimo procesams. Kaip teigia A. Liefbroeris, socialinių reiškinų analizės makro- ir mikrolygio santykio supratimas ir veiksnių tarpusavio sąveika yra vienas pagrindinių galvosūkių socialiniuose moksluose vertinant vaisingumo rodiklius (Liefbroer et al. 2015).

Mokslininkai pažymi, kad sąsaja tarp makrolygmens veiksnių ir gimstamumo rodiklių (punktyrinė linija 1 pav.) – ryšys ar poveikis – nebūtinai yra priežastinės prigimties (Testa et al. 2011). Makrolygio sąlygos daro įtaką asmenų sprendimams dėl vaisingumo, todėl reprodukcinis elgesys gali būti vertinamas kaip šio sprendimo priėmimo rezultatas, o visuomenės gimstamumo rodiklis yra daugybės pavienių žmonių ir porų priimtų sprendimų susilaukti vaikų ir elgesio rezultatas.

1 pav. Mikro- ir makrogimstamumo modelis

Šaltinis: Billari (2009) adaptuojant Coleman (1994) modelį.

Modernėjančioje visuomenėje paplitus kontracepcijos naudojimui iškilo svarbi ir aktuali tyrimų kryptis, skirta analizuoti sąsajas tarp *vaisingumo* ir *subjektyvios individo gerovės suvokimo* (angl. *subjective well-being*) (Aassve, Goisis and Sironi 2012; Billari and Kohler 2009; Margolis and Myrskylä 2011; Balbo and Bruno 2016). Mokslininkai pažymi, kad vis daugiau porų apsisprendžia susilaukti vaikų atsižvelgdami į subjektyvios asmeninės gerovės pojūčius ir tai dažnu atveju siejama su besikeičiančiu požiūriu pažangiose visuomenėse (Billari and Kohler 2009). Kartu teorinis *laimės ir gimstamumo sąryšio interpretacinis* modelis pabrėžia, kad asmeninės laimės pojūtis lemia ir prokreacinę individo elgseną (ten pat). Ši teorinė interpretacija poros laimės pojūtį saisto su vaikų turėjimu ir parodo, kaip sprendimą turėti vaikų sąlygoja institucinis, kultūrinis ir socioekonominis kontekstai (Myrskylä and Margolis 2014; Billari and Kohler 2009; Aassve, Billari and Pessin 2012; Balbo and Bruno 2016; Matysiak et al. 2016). Dalis tyrimų rodo, kad vaikų susilaukimas gali turėti neigiamą poveikį subjektyvios gerovės suvokimui, nes tai sumažina pasitenkinimą santuokiniais santykiais (McLanahan and Adams 1987), o kartu didina stresą, susijusį su finansine atsakomybe ir įsipareigojimais (Zimmermann and Easterlin 2006). O kiti mokslininkai pažymi, kad vaisingumas turi įtakos pasitenkinimui gyvenimu ir kad vis dėlto egzistuoja teigiamas ryšys tarp vaikų susilaukimo ir subjektyvios gerovės suvokimo – vaikų turėjimas maksimaliai didina individų savirealizacijos išraišką. Tai susiję su socialinio kapitalo, fizinės gerovės ir socialinio įvertinimo didėjimu (Hoffman and Manis 1979) ir tėvystės daromu teigiamu emociniu poveikiu partnerių santykiams.

Mokslininkų dažnai naudojamos *racionalaus pasirinkimo teorijos* pagrindu G. Beckeris (1991) bando pagrįsti vaikų susilaukimą gerovės (savirealizacijos) maksimizavimo siekiu (Aassve et al. 2014a; 2014b; 2015). Individas prieš priimdamas sprendimą susilaukti vaikų vertina vaiko gimimo išlaidas ir naudą atsižvelgdamas į savo asmenines nuostatas dėl vaikų auginimo / ugdymo ir vaikų vietos gyvenime (Becker 1991; Becker and Barro 1988). Rono Lesthaeghe'o (1995; 2010) ir Dirko van de Kaa (1987; 1997) išplėta *antrojo demografinio perėjimo teorija* į anksčiau dominavusius aiškinimo modelius įtraukė naujus analitinius dėtmenis, tokius kaip individų savirealizacijos poreikį, santuokos atidėjimą, vaikų susilaukimo atidėjimą vyresniam amžiui (prieš tai įgyjant išsilavinimą, užsitikrinant užimtumą ir pan.). Labai tikėtina, kad dėl to išryškėjo poreikis sieti *lyčių lygybę* ir *gimstamumą* (McDonald 2013) apimant makro- ir mikrolygmens veiksnius ir ypatingą dėmesį skiriant šeimos instituto kaitai (Goldsheider et al. 2015; Esping-Andersen and Billari 2015; Anderson and Kohler 2015). Vis dažniau mokslininkų naudojama *pirmenybės teorija* (Hakim 2000) dėmesį atkreipia į gyvenimo būdo pasirinkimų nevienalytiškumą vertinant šeimos ir vaisingumo pasirinkimą ir darbo bei šeimos pasirinkimo konfliktą. Hakim (2003) pažymi, kad yra tiesioginis ryšys tarp moters gyvenimo būdo pasirinkimo ir vaiko (-ų) susilaukimo². Prie reikšmingų veiksnių, galinčių formuoti pasirinkimą, galima priskirti ir socialinės gerovės režimus (Hakim 2000).

² Yra ryšys tarp ketinimų ir realaus vaisingumo, tačiau neaptinkama ryšio tarp preferencijų ir vaisingumo ketinimų (autorės pastaba).

Svarbu paminėti tyrimus, kurie apima noro turėti vaikų ir intencijos jų susilaukti analizę. Mokslininkai teigia, kad tiriant ketinimus susilaukti vaikų yra itin svarbu atsižvelgti į unikalius asmeninius norus. W. B. Milleris (2011) rašo, kad intencija yra labiausiai susijusi su motyvacija, vedančia prie konkretaus elgesio. Toks požiūris padėjo plėtoti planuoto elgesio teoriją (angl. *theory of planned behaviour*) (Ajzen et al. 2018), kuri susijusi su jau aptarta racionalaus ekonominio pasirinkimo teorija (Becker 1991). Nors teorijos šakos yra socialinėje psichologijoje (Ajzen 1991; Fishbein and Ajzen 2005), ji buvo efektyviai pritaikyta demografų ir sociologų analizuojant vaisingumo tendencijas šiuolaikinėje visuomenėje didelio masto gyventojų apklausose. Identifikuojama reikšminga *bruožų > norų > ketinimų > elgesio* motyvacinė seka, kuri rodo, kad kai individas jaučia motyvaciją turėti ar neturėti vaikų, tai lemia jo norus ir veda link ketinimų, kurie galiausiai nulemia konkretų elgesį (Billari and Kohler 2009; Miller 2011; Miller and Pasta 1995). Nors ši teorija vis dažniau naudojama demografiniuose tyrimuose, A. Liefbroeris pažymi, kad ji yra gana ribota dėl empirinio pagrįstumo ir ribotos operacionalizacijos (Liefbroer et al. 2015).

Lietuvoje gimstamumo tematika taip pat susilaukė nemenko tyrėjų dėmesio. Ne viena tyrėjų grupė taikė skirtingas teorines prieigas, analizuodama makro- ir mikroveiksnius. Nuo XXI a. pirmos pusės atlikti tyrimai apžvelgė statistinius gimstamumo rodiklius, vertino ilgalaikę gimstamumo raidą, analizavo reprodukcinę elgseną. Atlikti tyrimai apėmė ir ilgalaikio kohortinio gimstamumo kaitos vertinimus (Stankūnienė and Baublytė 2009). Lietuvos mokslininkų ne viename straipsnyje analizuoti makrolygmens veiksniai, turintys įtakos besikeičiantiems gimstamumo rodikliams (Stankūnienė and Jasilionienė 2008; Stankūnienė et al. 2003). Šalies politiniai, ekonominiai pokyčiai, vykę XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, palietė ekonomikos sektorių, paveikė individų pajamas, galėjo prisidėti prie skurdo rodiklių didėjimo, edukacinės sistemos ir vaikų priežiūros sistemų pokyčių. Prie reikšmingų transformacijos laikotarpio ekonominių veiksnių, turėjusių įtakos prokreaciniams sprendimams, mokslininkai priskiria nedarbą, mažas pajamas, skurdą, nepriteklių (Philipov 2002), būsto trūkumą, orientaciją į paternalistinę valstybės politiką (Stankūnienė and Jasilionienė 2008), didėjančią jaunimo emigraciją ir kt. Visa tai formavo ir augino konfliktą tarp patriarchalinių nuostatų, didėjančios moterų emancipacijos (ten pat), individualizacijos, pasirinkimo laisvės, sekuliarizacijos (van de Kaa 1987; Lesthaeghe 1995; Surkyn and Lesthaeghe 2004). Minimi transformaciniai aplinkos veiksniai galbūt kėlė nerimą ir painiavą vertinant visuomenės vertybinius įsitikinimus bei normas, kūrė visuomenėje netikrumą ir nestabilumo pojūtį, o tai savo ruožtu turėjo įtakos prokreaciniams sprendimams.

Gyvenimo eigos trajektorijos ir prokreaciniai sprendimai

Siekiant suvokti, kas turi įtakos individo prokreaciniams sprendimams jo gyvenimo istorijoje, šiame tyrime pasitelkiama gyvenimo eigos teorinė perspektyva (angl. *life course*). Gyvenimo eigos analizė leidžia identifikuoti procesus, dėl kurių vyksta pokyčiai šeimos ir individo gyvenime (Elder 1994; Elder and Caspi 1988), atsižvelgiant į struktūrinius ir kontekstinius socialinės aplinkos veiksniai (Hagestad et al. 1990). Apimant ne vieną reikšmingą

teorijos principą, ši analizė atveria galimybę stebėti ilgalaikius pokyčius, dėl kurių vyksta bet kokios socialinės tranzicijos (angl. *transition*) (Elder 1994; Bengtson and Allen 2009; Elder et al. 2003; Hareven 2002). V. L. Bengtsonas ir K. R. Allen, siekdami praplėsti gyvenimo eigos teorinę priegą, įtraukė ontogenetinio, genealoginio kartų ir istorinio gyvenimo eigos laiko kontekstus, turinčius įtakos individo elgesiui (Bengtson and Allen 2009). *Ontogenetinis* laiko matmuo apibrėžia individo augimą ir vystymąsi nuo gimimo iki mirties, o įvykiai – tiesiogiai susiję su chronologiniu individo amžiumi (Price et al. 2000). Psichologijos moksle išskiriamos skirtingos amžiaus stadijos (Piaget 1970; Erikson 1977), kurios tiesiogiai susijusios su individo biologiniu amžiumi ir leidžia vertinti vykstančius įvykius. Žvelgiant iš sociologinės perspektyvos, individo amžius skirtinguose gyvenimo tarpsniuose – vaikystės, paauglystės, senatvės – turi įtakos pareigoms, atliekamiems vaidmenims ir turimoms teisėms visuomenėje (Hagestad and Neugarten 1985). O reprodukcinis individo amžius reikšmingai susijęs su individo apsisprendimu planuoti ir susilaukti vaikų.

Kitas svarbus laiko kontekstas atspindi *istorinius* įvykius (Elder 1986). Tai yra visuomeniniai ar didelės apimties procesai, kurie keičia individų ir šeimų vaidmenis, išpažįstamas vertybes, formuoja žmonių suvokimą, pasirinkimus ir koreguoja žmogaus raidos / vystymosi eigą (Elder 1986; Bengtson and Allen 2009). Kadangi istorinis laikotarpis formuoja bendras kartos patirtis ir kolektyvines tapatybių struktūras, Glenas Elderis (1986) teigia, kad individo gyvenime vykstančios tranzicijos laike, t. y. tam tikroje gyvenimo trajektorijoje išgyvenami istoriniai įvykiai, atspindi sąsają tarp individo biografinių įvykių ir socialinio-kultūrinio laiko (Kertzner and Schiaffino 1983; Bengtson and Allen 2009). Makrolygio įvykiai gali turėti įtakos individualiam elgesiui, o tai gali stipriai paveikti individų sprendimą (ne)turėti vaikų. Individualus gyvenimo kelias yra transformuojamas sąlygų bei įvykių, nutinkančių konkrečiu istoriniu laikotarpiu konkrečioje geografinėje teritorijoje – geopolitiniai, ekonominiai įvykiai, karas, technologinės naujovės, ekonomikos krizės ir pan. Šeimoje vykstančius pokyčius laike taip pat veikia technologinės naujovės, sociokultūrinės ideologijos (pavyzdžiui, patriarchytas, feminizmas) (Hareven 1987; 2002; Bengtson and Allen 2009).

Itin reikšmingas *generacinis* laiko kontekstas yra susijęs su konkrečiai kartai priskiriamais bruožais (Bengtson and Allen 2009). Konkrečioje kartoje formuojasi atitinkamos vertybės ir lūkesčiai, kuriuos žmogus priima ir atitinkamai elgiasi (pavyzdžiui, sulaukęs pilnametystės turi išėiti iš tėvų namų ir pradėti gyventi savarankiškai, sukurti šeimą, susilaukti vaikų ir pan.). Kartai keliami lūkesčiai kiekvieno individo gali būti priimami kaip natūralūs poreikiai, kurie formuoja individo pasirinkimą, susijusį su šeimos kūrimu ir vaikų susilaukimu (Elder et al. 2003). Taigi vykstantys procesai gali būti siejami su mikro- ir makrolygmens veiksniais, formuojančiais ir sąlygojančiais individų pasirinkimą konkrečiame gyvenimo etape.

Tyrimo metodologija

Vykdamt projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“ buvo analizuojami 1970–1984 m. kartos šeiminių gyvenimo procesai ir stebimos nelygybių sistemų sąveikos. Iš viso atlikti 88 interviu, kurių metu buvo siekiama detalizuoti ir įvertinti šeimos istoriją ir jos modelį,

ekonominį, socialinį ir kultūrinį kapitalą, vaikų auklėjimo stilių, subjektyvią savo ir savo šeimos poziciją visuomenėje, religinius įsitikinimus ir kt. klausimus. Prokreacinių sprendimų analizė atlikta analizuojant 52 kokybinius biografinius interviu (30 interviu buvo su moterimis, 22 su vyrais). Sudarant empirinio tyrimo imtį, atrinkti interviu, kuriuose informantai kalbėjo apie planavimą susilaukti vaikų ir realių veiksmų įgyvendinimą. Atrinkti informantai, visuomenėje turintys skirtingą socioekonominį statusą, šeiminių statusą, išsilavinimą (žr. 1 lentelę). Į analizę įtraukti klausimai, susiję su šeimos kūrimo planavimu, vaikų susilaukimu (tiek pirmojo vaiko, tiek, jei buvo, antrojo ar trečiojo), kita biografine ir sociodemografinė informacija.

1 lentelė. **Empirinio tyrimo imties charakteristikos**

Lytis	Gimimo metai			Išsilavinimas			Užimtumas		Šeiminis statusas		
	1970–1974 m.	1975–1979 m.	1980–1984 m.	aukštasis	aukštesnysis	vidurinis	dirbant(-i)	nedirbant(-i)	susituokęs / ištekėjusi	gyvena kohabitacijoje	vienišas tėtis / vieniša mama
Moteris	3	10	17	26	1	3	19	11	21	5	4
Vyras	3	8	11	15	2	5	22		16	3	3

Interviu truko vidutiniškai 1,30 val. (nuo 45 min. iki 4 val.). Siekiant išsaugoti informantų konfidencialumą, vardai ir kita informacija, leidžianti identifikuoti informantus, pakeisti. Citatose pateikiamų interviu ištraukų kalba netaisyta.

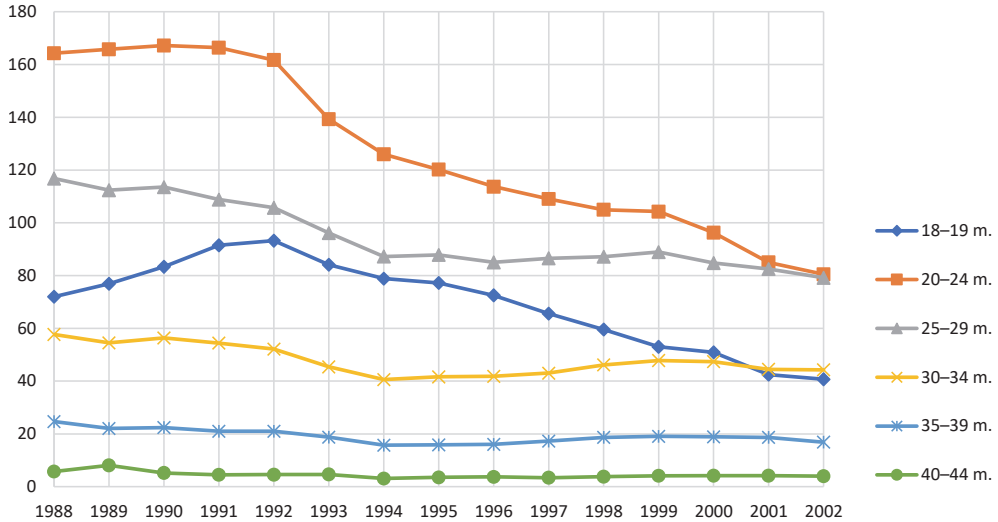
Interviu duomenys buvo koduojami, filtruojamos subtemos, identifikuotos svarbiausios temos vadovaujantis teoriniu tyrimo pagrindu. Empirinės medžiagos analizė buvo atliekama laikantis teminės kokybinės duomenų analizės principų (Miller 2000; Gubrium and Holstein 2002).

Struktūrinių ir individualių prokreacinių sprendimų kontinuumas

Vertinant individualius individo prokreacinius sprendimus, gyvenimo eigą tikslinga suvokti kaip kompleksinį asmeninės gerovės kūrimo procesą (Huinink and Feldhaus 2009). Kadangi individo per gyvenimą priimami sprendimai yra įsitvirtinę daugiapakopėje socialinėje dinamikoje ir asmenybės tobulėjimo struktūroje, subjektyvios gerovės siekimas reikalauja konkrečių sprendimų, kurie įgyvendinami kasdieninėje gyvenimo praktikoje (Huinink and Kohli 2014). Taigi ir vaisingumą lemiantis elgesys yra susijęs su besikeičiančiomis kultūrinėmis, socialinėmis, struktūrinėmis bei institucinėmis gyvenimo sąlygų (išorinių sąlygų) aplinkybėmis, kurioms įtakos turi ir asmeniniai bei fiziologiniai veiksniai (vidinės sąlygos) (ten pat).

Atliekant interviu analizę visų pirma buvo identifikuota viena iš pagrindinių kategorijų, atspindinčių ontogenetinius laiko įvykius – biologinis individo amžius. Besikeičiantis biologinis amžius, kalbant apie vaikų susilaukimą, buvo reikšmingesnis moterų naratyvuose. Atrinktuose biografiniuose interviu daugiausia moterų susilaukė pirmo vaiko būdamos 25–29 m. Įvertinus bendrus, pagal moterų amžių, demografinius gimstamumo rodiklius fiksuojama,

kad 1988–2002 m.³ laikotarpiu dažniausiai pirmų vaikų buvo susilaukiama 20–24 metų moterų populiacijos grupėje (žr. 2 pav.). O nuo 1993 m. šioje amžiaus grupėje vaikų buvo susilaukiama mažiau.

2 pav. Gimstamumo rodikliai pagal motinos amžių Lietuvoje 1988–2002 m.: gimusių kūdikių skaičius 1000-iai moterų konkrečioje amžiaus kategorijoje

Pastaba. Į grafiką neįtraukta 45–49 m. moterų grupė, nes rodikliai svyruoja nuo 0,19 iki 0,41, o dinamikos kreivė iš esmės sutampa su X ašimi.

Šaltinis: įvairių metų demografijos metraščiai (Lietuvos Respublikos statistikos departamentas).

Reikšmingai dominuojančioje 25–29 m. amžiaus grupėje vaikų susilaukimo dažnumas pirmą kartą susilaukusių moterų populiacijoje išliko gana nuoseklus iki 2002 m. Svarbu pažymėti, kad 2001–2002 m. skirtumas tarp 20–24 ir 25–29 m. amžiaus grupių išnyko ir būtent šio amžiaus moterys dažniausiai susilaukdavo pirmo vaiko, o kitose amžiaus grupėse gimstamumo rodikliai buvo ryškiai mažesni. Antrasis demografinis perėjimas, kaip tik nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios prasidėjęs ir Rytų Europoje, galėjo turėti įtakos besikeičiančiam moterų amžiui, kai susilaukiama pirmo vaiko. Vykstantys demografiniai pokyčiai visuomenėje buvo susiję su visuomenės vertybių, normų ir gyvenimo būdo pasikeitimu, tačiau kartu ir su visuomenėje bendrai priimtomis tinkamo reprodukcinio amžiaus normomis.

Vertinant analizuojamos kartos informantų amžių, kai buvo susilaukta pirmo vaiko, naratyvuose ganėtinai stipriai išryškėja noras susilaukti vaikų, atsizvelgiant į biologinį informančių amžių: „<...> kaip ir laikas šeimai. <...> man atrodė, kad jau būtų laikas man pačiai“ (Nijolė, g.

³ Laikotarpis apskaičiuotas prie tyrime dalyvaujančios kartos gimimo metų pridėjus pilnametystės amžių (18 m.).

1979 m.). Ilona, kalbėdama apie vaikų susilaukimą, pabrėžė, kad jai labai svarbu buvo biologinis normatyvinis amžius prieš planuojant nėštumą, nes tarp draugų daugėjo porų, turinčių vaikų: „nes jau man turėjo sueit trisdešimt metų ir aš galvoju, kad jau čia gal, tipo, laikas“ (Ilona, g. 1978 m.). Panašiai jautėsi Ugnė. Ji teigė, kad „iš tikrųjų pats mano, tarkim, nėštumas ir buvo sąlygotas tuo, kad man jau ėjo metai. Aš nesukūriau šeimos ir <...> tokį sąmoningai priėmiau sprendimą, kad man tiesiog reikia“ (Ugnė, g. 1981 m.). Pašnekovė pažymėjo, kad tada jai buvo 29 m. ir noras turėti vaikų buvo svarbesnis už partnerio buvimą šalia.

Moterų noras susilaukti vaikų atsižvelgiant į savo amžių gali būti siejamas su moters elgesiui keliamais normatyviniais lūkesčiais (Kraniauskienė 2011). Visuomenėje vyraujantys normatyviniai lyčių tapatybės vaidmenys modeliuoja ir formuoja ryšį tarp vaikų susilaukimo ir subjektyvios individo gerovės (Aassve et al. 2015; Kohler and Mencarini 2016; Matysiak et al. 2016; Roeters et al. 2016). Reikšminga yra ir tai, kad visuomenėje vyraujančių moters motinos ir vyro tėčio vaidmenų suvokimas susijęs su socialinėmis normomis ir vertybėmis (Billari and Kohler 2009). Šiuo atveju tai gali reikšti, kad moters sprendimas susilaukti vaikų gali būti vertinamas kaip vertybinių lūkesčių išsipildymas ne tik dėl biologinio amžiaus, bet ir dėl poreikio atitikti mamos vaidmenį. Informantė Irena (g. 1983 m.), pasakodama savo gyvenimo istoriją, prisiminė savo teigiamą santykį su mama ir paminėjo, kad viena iš priežasčių, paskatinusių ją turėti vaikų, buvo ne tik amžius, bet ir pačios noras būti mama ir perduoti tai, ką gavo iš savo tėvų.

Nijolė pirmo vaiko susilaukė būdama 26 m. ir sakė, kad aplinkiniai dažnai užduodavo jai klausimą, ar ne laikas susilaukti vaikų (atsižvelgiant į amžių). Pašnekovė prisimena, kad kaip tik tuo metu pradėjo bendrauti su partneriu – apsigyveno kartu, greitai susituokė. Moteris neslepia, kad jai buvo svarbi visuomenės nuomonė, nes manė, kad aplinkiniai kalbės, jog „taip greitai susituokė, galvos, kad „iš reikalo“. Tai specialiai dar laukėm pusę metų, kad nepradėt vaikų, nes, nu, kad matytų, kad tikrai ne iš reikalo susituokėm“ (Nijolė, g. 1979 m.). Pašnekovei visuomenės spaudimas ir (ar) vertinimas buvo labai svarbus tiek dėl lyčiai priskirto vaidmens atlikimo, tiek dėl vaiko susilaukimo susituokus. Pašnekovė Justina pažymi, kad vaiko susilaukimas buvo labai reikšmingas, nes tiesiogiai tai siejo su mamos vaidmens atlikimo atsakomybės prisiėmimu: „Tai buvo toks lauktas vaikas ir tai, nu, aš taip jau atsakingai žiūrėjau ir tokia jau rūpestinga, jau labai labai buvo man tas toks įvykis“ (Justina, g. 1976 m.).

Biologinis laikas materializuoja normines lyties, reprodukcinio laiko konstrukcijas, kaip socialines ir savireguliacijos strategijas. Merava Amir (2006) rašo, kad norminis laiko reguliavimas yra tarsi mechanizmas, kontroliuojantis gyvenimo formas, susijusias su reprodukcija, moters kūno heteronormatyvumu ir šeimos formavimu. Visa tai visuomenėje yra susipynę per neapibrėžtus ir kultūrai būdingus socialinius susitarimus, susijusius su tuo, kas yra laikoma objektyviais biologiniais reiškiniais (Amir 2006). Šiame diskurse taip pat yra svarbus artimos socialinės aplinkos kultūrinių nuostatų vertinimas ir priėmimas siekiant, kad pasirinkimas atitiktų ideologines šeimos formas. Biologinis laikas susijęs su informantų prokreaciniais sprendimais ir su norminiais šeimos, kaip institucijos, keliamais reikalavimais.

Ontogenetiniai laiko įvykiai susiję ne tik su konkrečiu individo amžiumi, bet ir su chronologiniu individo augimu⁴ ir vystymusi nuo gimimo iki mirties (Price et al. 2000). Individo amžius skirtinguose gyvenimo etapuose turi įtakos atliekamiems vaidmenims ir teisėms visuomenėje (Hagestad and Neugarten 1985). Prokreaciniai lūkesčiai gali būti priskiriami prie normatyvinių lūkesčių, kuriuos Vernas L. Bengtsonas (2001) sieja su vaikų ir tėvų tarpusavio įsipareigojimais, elgesio normomis, reglamentuojančiomis bendrąsias vertybes. Ontogenetinio laiko dėmuo yra reikšmingas, nes individų gyvenime vyksta tranzicija iš vieno etapo į kitą dažniausiai atliepiant būdingus normatyvinius elgesiui keliamus lūkesčius. Mokslininkai yra suformavę tradicinės socialinės brandos įvykių sekos koncepciją (Kraniauskienė 2011; 58), kuri sykiu žymi ir institucinės aplinkos kaitą: mokslų baigimas, pirmas įsidarbinimas, pirmas išėjimas iš tėvų namų, pirmos santuokos sudarymas, pirmo vaiko susilaukimas (Robette 2010; Liefbroer and Toulemon 2010). Vertinant tradicinio perėjimo į socialinę brandą eigą vertėtų atsižvelgti į normatyvumą (standartizaciją) ir institucionalizaciją (Kraniauskienė 2011; 58), todėl tvarkinga normatyvine seka įprasta laikyti tai, kad santuoka sudaroma pirmiau nei patiriama tėvystė / motinystė, o ne atvirkščiai. Tyrime dalyvaujančios kartos gyvenimo istorijose matyti būtent tokios standartizuotos, institucionalizuotos normatyvinės sekos laikymasis⁵, t. y. kai sukurti santuoką yra svarbiau dėl prokreacinių poreikių.

Informantų naratyvuose (šeimos kūrimo laikotarpiu nuo 1992–2006 m.) išryškėjęs poreikis sieti vaikų susilaukimą su santuokos sukūrimu būdingas tiek moterims, tiek vyrams. Moterų pasakojimuose santuokos sukūrimas dažniau siejamas su saugumo ir stabilumo poreikiu:

Taip ir taip, va taip, ir sakau, jau buvo daug tų metų ir aš galvojau apie tai, kad atsiras tie vaikai – anksčiau ar vėliau – ir tikrai aš nenoriu turėt vaikų nesantuokoje. <...> Nu, nes, ta prasme, būdavo, kad irgi tokių santykių aiškinimosi, kad susikraunu daiktus ir išeinu – čia ir dabar. Nes atsibodo, nes du žmonės turi išmokti kartu gyventi, nu, ta prasme, viens kitą priimti ir nenorėt, kad jis pasikeistų, o tiesiog priimti jį tokį. Ir tu turi, nėra lengva, ta prasme. Tai kol apsišlifavom. Jo, tas saugumas – tai tikrai, gal kaip moteriai pasąmoningai man norėjosi tokio saugumo. (Paulina, g. 1981 m.)

Vyrų gyvenimo istorijose reikšmingesni buvo visuomenės normatyviniai lūkesčiai. Informantas Paulius pabrėžia, kad sprendimą tuoktis priėmė tada, kai apsisprendė turėti vaikų. Pašnekovas pabrėžia, kad tokiam apsisprendimui įtakos turėjo aplinkinių įtaka:

Informantas. *Buvo per didelė rizika laukti vaiko jauniems žmonėms, labai jauniems žmonėms, nesituokus.*

Tyrėjas (a). *Kokia tai buvo rizika?*

Informantas. *Na, rizika sulaukti didelio aplinkinių susidomėjimo, smalsavimo, pasmerkimo išankstinio, pagyvenusių giminaičių pasmerkimo dėl, sakykim, tokio, na, modernaus požiūrio į šeimos santykių kūrimą – jeigu būtume susilaukę vaiko ir nesituokę. (Paulius, g. 1972 m.)*

⁴ Chronologinis individo augimas susijęs su įvykiais, vykstančiais konkrečiame individo amžiuje (autorės pastaba).

⁵ Vadovaujantis S. Kraniauskienės atlikta analize („Kartų ir lyčių tyrimas, 2009 m.“), galima teigti, kad konkreti karta savo pasirinkimus formuoja vadovaudamasi būtent normatyvine seka (Kraniauskienė 2011; 77).

Tuo tarpu Nerijus pabrėžia, kad sprendimas tuoktis (norint susilaukti vaikų) buvo priimtas dėl visuomenės spaudimo:

Ir neduok Dieve, vaikas anksčiau negu santuoka, realiai, ane, kas dabar, turbūt, šiais laikais jau tas visiškai net negroja, net neįdomu tokie dalykai. Tai va... (pauzė – autorės pastaba) Jo, aplinkui visi tuokės, visi tuokės, turbūt man, natūralu, turbūt pasąmonėj irgi norėjosi greičiau susituokti, greičiau turėt vaikų, gyvent kartu gyvenimą. (Nerijus, g. 1978 m.)

Informantai išskyrė ir tai, kad jų socialinėje aplinkoje vertinamas branduolinės šeimos modelis turėjo reikšmingą įtaką santuokos sukūrimui ir vaikų susilaukimui:

Jo, tiesiog man tai buvo savaime suprantama. Tai buvo toks mano įsivaizduojamas šeimos modelis – kad kuo anksčiau apsiženiji, kuo anksčiau susilauki vaikų, tėvai jauni, vaikai. Tai, ta prasme, nebuvo, žinai, kad skubinom santuoką dėl to, kad atsirado vaikas, buvo atvirkščiai. Mes tik apsiženijom, iš karto suplanavom sulaukti vaiko, žinai, ir vaikas gimė... <...> lygiai devyni mėnesiai po santuokos, tai viskas, taip sakant... Nebuvo jokio spaudimo, tai yra, nu, išorinė, sakykim – taip ar ne, jo... (pauzė – autorės pastaba) Tai tiesiog man, aš taip įsivaizdavau idealų šeimos modelį ir man taip, žinai... Nu, gal dabar, jeigu reikėtų vertinti, sakyčiau, kad vaikai turėtų būt du, žinai, nu, pagal tą tokį... Kol kas dar yra vienas, pažiūrėsim, kaip ten bus, bet... (Antanas, g. 1981 m.)

Vaikų susilaukimą ir santuoką susiejo dauguma šios kartos informantų vyrų. Moterų naratyvuose taip pat išryškėjo reikšmingas normatyvinis poreikis sukurti santuoką prieš susilaukiant vaikų: „<...> aš galvojau apie tai, kad atsiras tie vaikai – anksčiau ar vėliau – ir tikrai aš nenoriu turėt vaikų nesantuokoje“ (Paulina, g. 1981 m.). Arba atvirkščiai – sieti vaikų susilaukimą su santuokos sukūrimu:

Kodėl reikėjo santuokos vaikams? Mes mąstėm, iš tikrųjų, ar čia verta, ar neverta. Bet labai dėl įvairiausių praktinių priežasčių, dėl teisinių – pavardė, įvairiausi ten, nes tada labai atsiranda daug dalykų, kuriuos turi tvarkytis, ten visoki dokumentai, tėvystės įrodymai ir taip toliau. Tai va, o santuoka – kai esi santuokoj – viskas yra kur kas paprasčiau. Deja, bet taip pas mus yra Lietuvoje. (Dominyka, g. 1980 m.)

Ireną planavimas turėti vaikų paskatino sukurti santuoką (prieš tai pora gyveno kohabitacijoje):

<...> atsimenu, važiuojam autobusu ir sakom: „Kada čia tas vestuves darom?“ „Tai gal gegužį – jau bus šilčiau, nes balandį Velykos.“ Aš sakau: „Bet tai kaip čia ilgai tų vaikų laukti...“ „Nu, nes vis tiek jau po vestuvių tų vaikų. <...> nu, mes planavom tuos vaikus, galvojom, bet tai tų vestuvių laukėm. Bet aš kovą sužinojau, kad laukiuos, tai taip ir gavos, kad jau vestuvėse aš jau ir laukiausi. Bet, ta prasme, tie vaikai buvo planuoti ir abiejų norėti. Ir jis tikrai myli vaikus, ir rūpinasi, ir tikrai labai šeimos žmogus. (Irena, g. 1983 m.)

Svarbu pažymėti, kad analizuojant konkrečios kartos naratyvus, itin reikšmingas aspektas informantų gyvenimo istorijose – nuoseklus (sąmoningas) planas susilaukti vaikų, suvokiamas kaip ateities prokreacinis planas, o ne atsitiktinis gyvenimo įvykis. Ne viena sociologinė ir demografinė teorija patvirtina prielaidą, kad individas savo gyvenimo sprendimus priima racionaliai (Coleman 1994). Informantui Antanui (g. 1981 m.) savaime suprantama seka – santuoka, tada vaikų planavimas ir susilaukimas.

Kai kurie informantai pasakojo, kad susilaukė vaiko anksčiau nei planavo. Informantų teigimu, jie neplanavo turėti vaikų, tačiau įvyko „netyčinis“ pastojimas. Kai kurios moterys apsisprendimą neturėti vaikų siejo su nenoru, kitos su siekiu įgyti išsilavinimą ar užimti konkrečią poziciją darbo vietoje. Lina prisimena, kad:

aš ir ne kartą esu sakius, kad aš vaikų nenorėjau turėt niekada. Man nelipo, aš nemokėjau su jais bendrauti, tiesą sakant, niekada ir nemačiau tų mažų vaikų ir nežinojau, ką čia daryti... (pauzė – autorės pastaba) Bet aš neįsivaizduoju geresnio sprendimo, kaip laukti Karolio (vaiko vardas pakeistas – autorės pastaba). (Lina, g. 1981 m.)

Vyrų gyvenimo istorijose, kai vaiko susilaukimas nebuvo planuotas, santuokos sukūrimas buvo laikomas kitu nesvarstomu žingsniu: „<...> nu, ir draugavom, draugavom, kol prisidraugavom. Tai žmona pastojė ir teko ženyti...“ (Ramūnas, g. 1979 m.). Moterys santuokos sukūrimą netikėtai pastojus taip pat vertino kaip būtinybę: „O sprendimas susituokti atėjo labai paprastai, kadangi nuomavomės butą ir gyvenom kartu ir – tikėtai netikėtai – nėštumas. Nu, tada jau reikia tuoktis“ (Laima, g. 1978 m.).

Tuo atveju, kai pirmasis poros vaikas nebuvo planuotas, antro ir (ar) trečio vaiko atėjimui buvo pasiruošta ir tai suplanuota: „Ir tas mano nėštumas – jis buvo suplanuotas... (pauzė – autorės pastaba). Ir, nu, viskas suplanuota, viskas laukta, taip, kaip reikia“ (Laura, g. 1970 m.). Tauras (g. 1982 m.) pasakojo, kad pirmas pastojimas buvo netikėtas, pakeitęs kohabituojančių partnerių kasdienės veiklos planus. Antro vaiko susilaukimas buvo taip pat netikėtas, tačiau prieš susilaukiant antro vaiko buvo nuspręsta susituokti. Trečio vaiko susilaukimas buvo planuotas, nes pirmi vaikai buvo vienos lyties, todėl pora tikėjosi, kad trečiasis bus kitos lyties.

Ne veltui tyrime minima karta mokslininkų įvardijama kaip „natūralaus eksperimento karta“. Šios kartos šeimos kūrimo procesas sutampa su visuomenėje sparčiai vykstančiais istoriniais, demografiniais, ideologiniais pokyčiais, todėl matyti, kad yra ir priešingai normatyvumo procesui besielgiančių kartos atstovų. Antrojo demografinio perėjimo teorijos kūrėjai teigė, kad pradėjus ryškėti individualizmo, poreikio savirealizacijai principams visuomenė po truputį transformavosi į „individualios atsakomybės“ visuomenę ir individo asmeninė gerovė įgavo vis svarbesnę reikšmę (Lesthaeghe 1980; van de Kaa 2010; Lesthaeghe and Moors 2000). Tokios tendencijos, kai vaikų susilaukimas nėra siejamas su santuokos sukūrimu, būdingesnės vėliau, t. y. 1982–1984 m., gimusiems kartos atstovams. Matyti, kad jų naratyvuose ryškus „atsidavimo likimui“ motyvas, kuris nėra siejamas su santuokos sukūrimu ar planuotu vaikų susilaukimu:

<...> mes nevengėm, ta prasme, vat to, kad jei bus, tai, nu, ta prasme, <...> sakėm „jeigu lemta, tai tada lemta“ (Erikas, g. 1984 m.)

Po metų, ai, kažkaip sakėm – kaip bus, taip bus. Ai, kažkaip sakėm – gal dar neturėsime vaikų, keliausim po pasaulį. Bet po metų atsirado pirmoji, labai džiaugėmės. (Deimantė, g. 1983 m.)

Tiek Erikas, tiek Deimantė prieš susilaukdami vaikų nebuvo oficialiai susituokę, tačiau keletą metų gyveno kohabitacijoje.

Svarbu išskirti ir dar vieną reikšmingą dalyką, susijusį su planavimu susilaukti vaikų. Tai yra poros santykiai. Vaikų susilaukimas, traktuojamas kaip teigiamo santykio su kitu žmogumi

identifikavimas, taip pat svarbus tiriamos kartos naratyvuose, nors tik keliuose interviu apie tai buvo tiesiogiai užsiminta. Silva paminėjo, kad vaikų susilaukimas yra svarbus santykių su kitu žmogumi palaikymas ir vystymas: „<...> *nes aš kažkaip galvojau, kad vien tai, kad tu planuoji nėštumą ir planuoji vaiką, tai yra ženklas, kad tau yra gerai su tuo žmogum ir tu norėtum sulaukti senatvės kartu*“ (Silva, g. 1980 m.). O Giedrius (g. 1981 m.) pasakojo, kad susilaukti vaikų paskatino didelis žmonos noras. Vyras, vertindamas sukurtus santykius, koregavo ir savo konkrečias nuostatas, susijusias su vaikų turėjimu.

Įvertinus išsilavinimą, kaip vieną iš galbūt įtakos turinčių veiksnių, aptinkama, kad santuokos sukūrimas, siejant su planavimu susilaukti vaikų, yra būdingas informantams (-ėms), turintiems (-čioms) aukštąjį išsilavinimą. O žemesnio socioekonominio statuso informantams (-ėms) būdingas mažesnis poreikis laikytis socialinių normų (Bourdieu 1998). Pastarieji (-osios) santuokos kūrimo nesieja su konkrečių visuomenės normų laikymusi. Žemesnį išsilavinimą turinčių informantų (-čių) naratyvuose nėra ir nusiteikimo, kad gimus vaikui (-ams), būtų išskirtinis poreikis institucionalizuoti partnerių santykius. Šis aspektas taip pat gali būti siejamas su tarp kartų perduodamomis vertybėmis ir norminiais lūkesčiais. Nors mokslininkai pažymi, kad išsilavinimas turi reikšmingą įtaką prokreaciniams sprendimams ir vaikų skaičiui (Kohler et al. 2002), analizuojant 1970–1984 m. gimusiųjų kartos naratyvus nebuvo išskirta, kad aukštesnį išsilavinimą turintys vyrai ir moterys susilaukia mažiau vaikų nei turintys žemesnį išsilavinimą.

Išvados

Mokslininkų atliekami prokreacijos tematikos tyrimai leidžia įvertinti skirtingas gyvenimo būdo aplinkybes, partnerystės, švietimo, užimtumo, ekonominių sąlygų trajektorijas ir identifikuoja jų ryšį su sprendimu susilaukti vaikų (Balbo et al. 2013). Dalis tyrimų analizuoja socialinės klasės ir šeimos ar kilmės vaidmenį, kuris savo ruožtu formuoja individo vertybes ir pageidavimus. Nepaisant tyrimų gausos, vis dar sunku identifikuoti priežastingumą ir paaiškinti, ar minėti gyvenimo įvykiai yra faktiniai sprendimą susilaukti vaikų lemiantys veiksniai, ar tam tikri gyvenimo eigos veiksniai ir sprendimas susilaukti vaikų vienu metu turi įtakos kitų įprastų veiksnių pasireiškimui (ten pat).

Individų pasirinkimas gyvenimo eigos trajektorijoje mikrolygmeniu susilaukti ar nesusilaukti vaikų yra veikiamas makrolygmens struktūros (van de Kaa 2010; Goldstein et al. 2009; Liebroer et al. 2015). Tai reiškia, kad visuomenėje besikeičiančios politinės ir ekonominės aplinkybės turi įtakos socialinės veiklos apribojimams ar galimybėms, o gyvenimo eigos trajektorijoje nukreipia individus į skirtingus konkrečius pasirinkimus – išsilavinimo, profesijos, šeimos kūrimo (Kohli 2007), kas savo ruožtu sąlygoja besikeičiantį elgesį vaikų susilaukimo atžvilgiu. Tokių pasirinkimų kontekste ypač svarbi yra konkrečios kartos transformacija (Mayer 2004), nes išorinės sąlygos ir aplinkybės yra suvokiamos per asmeninį vidinio suvokimo „filtrą“, kuris struktūruoja konkrečius prokreacinius veiksmus. Todėl konkrečiu istoriniu šalies laikotarpiu egzistuojantys mikro- ir makrolygmens veiksniai reikšmingai veikia šeiminių struktūros pokyčius ir pasirinkimą susilaukti ar nesusilaukti vaikų.

Analizuojant skirtingo lygmens veiksnius, turėjusius įtakos 1970–1984 m. gimusiųjų kartos sprendimams, išryškėja makrolygmens istorinių įvykių ir sociokultūrinių aplinkybių kaita. Ji turėjo įtakos požiūriui į siekį atitikti normalizuotą / standartizuotą gyvenimo eigos struktūrą kuriant santuokos institutą arba jos neatitikti ir šį požiūrį koregavo. Naratyvuose (pasitelkiant svarbius gyvenimo eigos perspektyvos aspektus) išryškėja šiai kartai reikšmingi bendri šalies transformacijos pokyčiai, palietę šeimos kūrimo procesą. Šalyje vykstantys politiniai, ekonominiai, sociokultūriniai pokyčiai turėjo įtakos individų gyvenimo sąlygų ir aplinkybių pasikeitimui. Neatsiejama yra kartos kilmės šeimos transformacijos istorija, nes tuo metu, kai šios kartos individai augo ir formavo savo identitetą bei nuostatas, kurios galėjo būti susijusios su šeimos kūrimu, jų kilmės šeima (tėvai) galėjo išgyventi blogėjusios gyvenimo gerovės, nedarbo didėjimo, saugių pajamų praradimo, nuosavo būsto trūkumo įtaką. Su tuo buvo susijęs ir besikeičiantis požiūris į santuokos kūrimą (santuokos atidėjimas), o tai galėjo turėti įtakos jų vaikų, jau suaugusių ir gyvenančių savarankiškai, elgsenai ir prisidėjo prie naujų šeimos ir prokreacinio elgesio modelių paplitimo (Stankūnienė and Jasilionienė 2008). Negalima atmesti ir to, kad šios kartos atstovų, gimusių vėliau (po 1980 m.), minėtiems sprendimams įtakos turėjo ir reikšmingi antrosios demografinės bangos veiksniai, kurie paskatino individų emancipaciją, individualizaciją, atsivėrė didesnės galimybės perimti Vakarų šalių vyraujančią gyvenimo būdą, vertybines orientacijas ir elgesio normas.

Tyrime dalyvavusios kartos atstovams santuoka yra ypač svarbi kuriant šeimą. Gyvenimo eigos institucionalizacija pasireiškia per procesą, kai normatyvinės visuomenės taisyklės apibrėžia (formuoja) individo gyvenimo eigą. Analizuojamos kartos gyvenimo laikotarpiu vykstantys istoriniai įvykiai formavo bendrą kartos patirtį ir kolektyvines tapatybių struktūras. Todėl labai tikėtina, kad vykstantys pokyčiai ir sparti visuomenės transformacija prisidėjo prie pamažu besikeičiančio šeimos modelio, kai jaunesni kartos atstovai siekia kuo daugiau nepriklausomybės nuo visuomenės struktūrų ir norminių procesų. Vertinant bendrus demografinius Lietuvos rodiklius, matyti palaipsniui didėjantis šeimos deinstitutionalizavimas. Makroaplinkoje vykstantys pokyčiai sietini su vertybinių orientacijų kaita, o tai savo ruožtu koreguoja individų elgesį, susijusį su šeimos formavimu. Procesai pasireiškia per individualizuotus individų sprendimus dėl savo šeimos kūrimo, edukacijos ir taip pat dėl laiko, kada jie norėtų susilaukti ir susilaukia vaikų. Tačiau analizuojant 1970–1984 m. gimusios kartos naratyvus paaiškėja, kad visgi didesnė dalis informantų, kurie susilaukė ikisantuokinio vaiko (tai yra kai vaikas pradėtas ne santuokoje, bet gimė jau santuokoje), santuoką priskiria prie norminio šeimos kūrimo reikalavimo.

Atsižvelgiant į demografinius santuokos sudarymo rodiklius, matyti, kad nuo 1992 m. santuokos kūrimo rodikliai mažėja, o analizuotuose naratyvuose išryškėja, kad santuokos sukūrimas, siejant su vaikų susilaukimu, yra būdingas informantams, kurie savo šeimos kūrimą planavo ir susilaukė vaikų iki 1992 m. Tai sietina su bendra istorine situacija ir su minimos kartos išskirtinumu, kai Lietuvoje pradėjo plisti vėlyvų santuokų ir žemo santuokystės lygio modelis, kuris mokslininkų siejamas su antrojo demografinio perėjimo schema (van de Kaa

1987; 2010; Lesthaeghe 2010; Sobotka 2008). Būtent toks šeimos modelis pradeda formuotis Lietuvoje XX a. dešimtame dešimtmetyje (Maslauskaitė 2009; Stankūnienė and Baublytė 2009; Stankūnienė and Maslauskaitė 2008; Stankūnienė et al. 2016: 141).

Vertinant individualiu individo pasirinkimo lygmeniu (mikrolygmeniu) visų pirma yra reikšmingi biologiniai individo pokyčiai ir raida, o tai skatino atitikti norminius lūkesčius gyvenimo eigos trajektorijoje ir priimti iš tėvų kartos perduodamas nuostatas dėl šeimos kūrimo. Reikšmingi asmeniniai ištekliai ir atsižvelgiama į asmeninius išteklius, kuriuos individai pasitelkia siekdami prokreacinių tikslų. Šio aspekto reikšmingumas tiriamai kartai susijęs su poreikiu įvertinti besikeičiančią aplinką ir prailginti reprodukcinį amžių, t. y. paneigti nuostatą, kad 20–29 m. yra kritinis amžius susilaukti vaikų. Ontobiologiniai procesai nukreipia individo elgesį ir pertvarko ir (ar) koreguoja asmeninius individo norimus pasiekti tikslus (Huinink and Kohli 2014). Elgesys, susijęs su sprendimu susilaukti ar nesusilaukti vaikų, yra daugiapakopis, priklausantis nuo besikeičiančių kultūrinių, socialinių ir struktūrinių bei institucinių gyvenimo sąlygų (išorinių sąlygų), kuriam įtakos turi asmeniniai ir fiziologiniai veiksniai (vidinės sąlygos).

Kitas analizės metu išryškėjęs reikšmingas aspektas, susijęs su mikrolygmens veiksniais, yra tai, kad per gyvenimą priimami sprendimai grindžiami siekiu užsitikrinti asmeninę gerovę skirtingais aspektais (pavyzdžiui, įgyti išsilavinimą, turėti nuolatinį darbą ir pan.) (Nauck 2001). Tyrime dalyvavusiems informantams svarbus buvo socialinio pritarimo siekis, kuris susijęs su partnerystės kūrimu ir palaikymu. Vaisingumas (ar jo siekis) dažnu atveju laikomas vienu reikšmingiausių tikslų siekiant subjektyvios gerovės. Artimi santykiai yra „svarbūs“ norint mėgautis prierašumu ir socialiniu pritarimu. Kita vertus, galima teigti, kad sėkminga tėvystė yra tikslas savaime, ją 1970–1984 m. gimusiųjų kartos atstovai dažniausiai sieja su visavertiškais tarpusavio santykiais. Mikro- ir makrolygmens aplinkybes sieja generacinis kontekstas, kuris galbūt formuoja kartos vertybinę struktūrą ir konkrečius elgesio modelius.

Apibendrinant tyrimo rezultatus svarbu pabrėžti, kad tyrime dalyvavusios kartos prokreaciniams sprendimams didelę įtaką turėjo visuomenėje vyraujančios kontekstinės aplinkybės, viena reikšmingiausių iš kurių yra šeiminių santykių institucionalizavimas. Visuomenėje vyraujantis gyvenimo eigos normatyvumo sekos išlaikymas sukūrė palankias sąlygas planuoti vaikų susilaukimą, o prokreacinius lūkesčius sieti su šeimos institucionalizavimu. Individo konkretus prokreacinio elgesio pasirinkimas gali būti sąlygotas konkretais istorinio laiko, o kartu ontogenetinių procesų ir genetinių pasirinkimų kontinuumo.

Padėka

Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“, finansuojamą iš Europos socialinio fondo lėšų (projektas Nr. DOTSUT – 09.3.3-LMT-K-712-01-0020) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMT).

Literatūra

- Aassve, Arnstein; Barbuscia, Anna; Mencarini, Letizia. 2014a. „Expected Happiness from Childbearing and Its Realization“, *Carlo F. Dondena Centre for Research on Social Dynamics. Working Paper No. 62*.
- Aassve, Arnstein; Barbuscia, Anna; Mencarini, Letizia. 2014b. „When You Think Children Make You Happy“, *Carlo Alberto. Notebooks. Working paper No. 366*.
- Aassve, Arnstein; Billari, Francesco C.; Pessin, Lea. 2012. „Trust and Fertility Dynamics“, *Carlo F. Dondena Centre for Research on Social Dynamics. Working Paper No. 55*.
- Aassve, Arnstein; Goisis, Alice; Sironi, Maria. 2012. „Happiness and Childbearing Across Europe“, *Social Indicators Research* 108 (1): 65–86. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9866-x>
- Aassve, Arnstein; Mencarini, Letizia; Sironi, Maria. 2015. „Institutional Change, Happiness and Fertility“, *European Sociological Review* 31 (6): 749–765. <https://doi.org/10.1093/esr/jcv073>
- Adsera, Alicia. 2005. „Where Are the Babies? Labour Market Conditions and Fertility in Europe“, *European Journal of Population/Revue europeene de demographie* 27 (1): 1–32. <https://doi.org/10.1007/s10680-010-9222-x>
- Ahn, Namkee; Mira, Pedro. 2002. „A Note on the Changing Relationship between Fertility and Female Employment Rates in Developed Countries“, *Journal of Population Economics* 15 (4): 667–682. <https://doi.org/10.1007/s001480100078>
- Ajzen, Icek. 1991. „The Theory of Planned Behavior“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50 (2): 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, Icek; Fichbein, Martin; Lohmann, Sophie; Albarracin, Dolores. 2018. „The Influence of Attitudes on Behavior“ in Dolores Albarracin, Blair T. Johnson and Mark P. Zanna (eds.) *The Handbook of Attitudes*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers: 197–255. <https://doi.org/10.4324/9781410612823>
- Amir, Merav. 2006. „Bio-Temporality and Social Regulation: The Emergence of the Biological Clock“, *Polygraph: An International Journal of Culture and Politics* 18: 47–72.
- Anderson, Thomas; Kohler, Hans-Peter. 2015. „Low Fertility, Socioeconomic Development, and Gender Equity“, *Popular Development Review* 41 (3): 381–407. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00065.x>
- Balbo, Nicoletta; Billari, Francesco C.; Mills, Melinda. 2013. „Fertility in Advanced Societies: A Review of Research“, *European Journal of Population* 29 (1): 1–38. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y>
- Balbo, Nicoletta; Bruno, Arpino. 2016. „The Role of Family Orientations in Shaping the Effect of Fertility on Subjective Well-being: A Propensity Score Matching Approach“, *Demography* 53 (4): 955–978. <https://doi.org/10.1007/s13524-016-0480-z>
- Becker, Gary S. 1991. *A Treatise on the Family: Enlarged Edition*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674020665>
- Becker, Gary S.; Barro, Robert J. 1988. „A Reformulation of the Economic Theory of Fertility“, *The Quarterly Journal of Economics* 103 (1): 1–25. <https://doi.org/10.3386/w1793>
- Bengtson, Vern L. 2001. „Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds: Burgess Award Lecture“, *Journal of Marriage and Family* 63 (1): 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x>
- Bengtson, Vern L.; Allen, Katherine R. 2009. „The Life Course Perspective Applied to Families over Time“ in Pauline Boss, William J. Doherty, Ralph LaRossa, Walter R. Schumm, Suzanne K. Steinmetz (eds.) *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach*. Boston, MA: Springer: 469–504. https://doi.org/10.1007/978-0-387-85764-0_19
- Billari, Francesco C. 2005. „Partnership, Childbearing and Parenting: Trends of the 1990s“ in Miroslav Macura, Alphonse L. MacDonald and Werner Haug (eds.) *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York and Geneva: United Nations: 63–94.

- Billari, Francesco C. 2009. „The Happiness Commonality: Fertility Decisions in Low-Fertility Settings“ in United Nations Economic Commission for Europe. *How Generations and Gender Shape Demographic Change. Towards Policies Based on Better Knowledge. GGP Conference Proceedings*. New York and Geneva: United Nations: 7–31.
- Billari, Francesco; Kohler, Hans-Peter. 2009. „Fertility and Happiness in the XXI Century: Institutions, Preferences, and Their Interactions“, *XXVI IUSSP International Population Conference in Marrakech, Morocco*. Vol. 27.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Butler, Declan. 2004. „The Fertility Riddle“, *Nature* 432 (7013): 38–39. <https://doi.org/10.1038/432038a>
- Butz, William P.; Ward, Michael P. 1979. „The Emergence of Countercyclical US Fertility“, *American Economic Review* 69 (3): 318–328. [https://doi.org/10.1016/0164-0704\(83\)90032-0](https://doi.org/10.1016/0164-0704(83)90032-0)
- Caldwell, John C.; Shindlmayer, Thomas. 2003. „Explanations of the Fertility Crisis in Modern Societies: A Search of Commonalities“, *Populations Studies* 57 (3): 241–263. <https://doi.org/10.1080/0032472032000137790>
- Castles, Francis G. 2003. „The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries“, *Journal of European Social Policy* 13 (3): 209–227. <https://doi.org/10.1177/09589287030133001>
- Cetre, Sophie; Clark, Andrew E.; Senik, Claudia. 2016. „Happy People Have Children: Choice and Self-Selection into Parenthood“, *European Journal of Population* 32 (3): 445–473. <https://doi.org/10.1007%2Fs10680-016-9389-x>
- Coleman, James S. 1994. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Demeny, Paul. 2003. „Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century“, *Population and Development Review* 29 (1): 1–28. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00001.x>
- Elder, Glen Jr. H. (ed.). 1986. *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions, 1968–1980*. New York: Cornell University.
- Elder, Glen Jr. H. 1994. „Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course“, *Social Psychology Quarterly* 57 (1): 4–15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elder, Glen Jr. H.; Johnson, Monika; Kirkpatrick; Crocnoe, Robert. 2003. „The Emergence and Development of Life Course Theory“ in Jeylan T. Mortimer and Michael J. Shanahan (eds.) *Handbook of the Life Course*. Boston, MA: Springer: 3–19. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1
- Elder, Glen Jr. H.; Caspi, Avshalom. 1988. „Childhood Precursors of the Life Course: Early Personality and Life Disorganization“ in E. Mavis Hetherington, Richard M. Lerner and Marion Perlmutter (eds.) *Child Development in Life-Span Perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.: 115–142. <https://doi.org/10.4324/9780203761632>
- Erikson, Erik H. 1977. *Life History and the Historical Moment. Diverse Presentations*. New York: W. W. Norton & Company.
- Esping-Andersen, Gosta; Billari, Francesco C. 2015. „Re-theorizing Family Demographics“, *Population and Development Review* 41 (1): 1–31. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x>
- Fishbein, Martin; Ajzen, Icek. 2005. „Theory-based Behavior Change Interventions: Comments on Hobbis and Sutton“, *Journal of Health Psychology* 10 (1): 27–31. <https://doi.org/10.1177/1359105305048552>
- Goldsheider, Frenccs; Bernhardt, Eva; Lappegard, Trude. 2015. „The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior“, *Population and Development Review* 41 (2): 207–239. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>
- Goldstein, Joshua R.; Sobotka, Tomáš; Jasilionienė, Aiva. 2009. „The End of „Lowest-Low“ Fertility?“, *Population and Development Review* 35 (4): 663–699. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2009.00304.x>

- Gubrium, Jaber F.; Holstein, James A. 2002. „From the Individual Interview to the Interview Society“, *Handbook of Interview Research*. London: SAGE Publications, Inc.: 2–32. <https://dx.doi.org/10.4135/9781412973588.n3>
- Hagestad, Gunhild O.; Binstock, Robert H.; George, Linda K. 1990. „Social Perspective on the Life Course“ in Robert H. Binstock and Linda K. George (eds.) *Handbook on Aging and Social Sciences. Third Edition*. San Diego, CA: Academic Press: 151–168.
- Hagestad, Gunhild; Neugarten, Bernice. 1985. „Age and the Life Course“ in Robert H. Binstock and Ethel Shanas (eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences. Second Edition*. New York: van Nostrand-Reinhold.
- Hakim, Catherine. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory*. New York: Oxford University Press.
- Hakim, Catherine. 2003. „A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory“, *Population and Development Review* 29 (3): 349–374. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00349.x>
- Hareven, Tamara K. 1987. „Historical Analysis of the Family“ in Suzanne K. Steinmetz and Marvin B. Sussman (eds.) *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Plenum Press: 37–57. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7151-3_2
- Hareven, Tamara K. 2002. *Families, History and Social Change. Life-Course and Cross-Cultural Perspectives*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429500572>
- Hoffman, Lois W.; Manis, Jean Denby. 1979. „The Value of Children in the United States: A New Approach to the Study of Fertility“, *Journal of Marriage and Family* 41 (3): 583–596. <https://doi.org/10.2307/351628>
- Huinink, Johannes; Feldhaus, Michael. 2009. „Family Research from the Life Course Perspective“, *International Sociology* 24 (3): 299–324. <https://doi.org/10.1177/0268580909102910>
- Huinink, Johannes; Kohli, Martin. 2014. „A Life-Course Approach to Fertility“, *Demographic Research* 30: 1293–1326. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2014.30.45>
- Jasilionis, Domantas; Stankūnienė, Vlada; Maslauskaitė, Aušra; Stumbrys, Daumantas. 2015. *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Kertzner, David L.; Schiaffino, Andrea. 1983. „Industrialization and Co-residence: A Life-Course Approach“ in Paul B. Baltes and Orville G. Brim (eds.) *Life-Span Development and Behavior. Vol. 5*. New York: Academic Press: 359–391.
- Kohler, Hans-Peter; Billari, Francesco C.; Ortega, Jose Antonio. 2002. „The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s“, *Population and Development Review* 28 (4): 641–681. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x>
- Kohler, Hans-Peter; Mencarini, Letizia. 2016. „The Parenthood Happiness Puzzle: An Introduction to Special Issue“, *European Journal of Population* 32 (3): 327–338. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9392-2>
- Kohli, Martin. 2007. „The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead“, *Research in Human Development* 4 (3–4): 253–271. <https://doi.org/10.1080/15427600701663122>
- Kraniauskienė, Sigita. 2011. *Tapsmas suaugusiųjų: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Lesthaeghe, Ron. 1980. „On the Social Control of Human Reproduction“, *Population and Development Review* 6 (4): 527–548. <https://doi.org/10.2307/1972925>
- Lesthaeghe, Ron. 1995. „The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation“ in Karen Oppenheim Mason and An-Magritt Jensen (eds.) *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press: 17–62.
- Lesthaeghe, Ron. 1998. „On Theory Development: Application to the Study of Family Formation“, *Population and Development Review* 24 (1): 1–14. <https://doi.org/10.2307/2808120>

- Lesthaeghe, Ron. 2010. „The Unfolding Story of the Second Demographic Transition“, *Population and Development Review* 36 (2): 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Lesthaeghe, Ron; Moors, Guy. 2000. „Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World“, *Review of Population and Social Policy* 9 (1): 121–170.
- Lesthaeghe, Ron; Surkyn, Johan. 1988. „Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change“, *Population and Development Review* 14 (1): 1–45. <https://doi.org/10.2307/1972499>
- Liefbroer, Aart C.; Klobas, Jane; Philipov, Dimitar; Ajzen, Icek. 2015. „Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective: A Conceptual Framework“ in Dimitar Philipov, Aart C. Liefbroer and Jane E. Klobas (eds.) *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*. Dordrecht: Springer: 1–15. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5_1
- Liefbroer, Aart C.; Toulemon, Laurent. 2010. „Demographic Perspectives in the Transition to Adulthood: An Introduction“, *Advances in Life Course Research* 15 (2–3): 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2010.10.002>
- Lietuvos statistikos departamentas. 2020. *Lietuvos gyventojai (2020 m. leidimas)*. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2020/gimstamumas>. Žiūrėta: 2021-11-15.
- Mayer, Karl Ulrich. 2004. „Whose Lives? How History, Societies, and Institutions Define and Shape Life Courses“, *Research in Human Development* 1 (3): 161–187. https://doi.org/10.1207/s15427617rhd0103_3
- Margolis, Rachel; Myrskylä, Mikko. 2011. „A Global Perspective on Happiness and Fertility“, *Population and Development Review* 37 (1): 29–56. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00389.x>
- Maslauskaitė Aušra. 2009. „Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima?“ kn. Vlada Stankūnienė ir Aušra Maslauskaitė (sud.) *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas: 37–98.
- Maslauskaitė Aušra. 2012. „Kohabitacijos raida Lietuvoje. Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis“ kn. *Lietuvos socialinė raida. Nr. 1. Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras: 102–120.
- Maslauskaitė Aušra; Baublytė Marė. 2012. *Gyventojų studijos. Nr. 4. Skyrybų visuomenė: ištuokų raida, veiksniai, pasekmės*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Matysiak, Anna; Mencarini, Letizia; Vignoli, Daniele. 2016. „Work-Family Conflict Moderates the Relationship Between Childbearing and Subjective Well-Being“, *European Journal of Population* 32 (3): 355–379. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9390-4>
- McDonald, Peter. 2002. „Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options“, *Population* 57 (3): 417–446. <http://dx.doi.org/10.2307/3246634>
- McDonald, Peter. 2013. „Societal Foundations for Examplifying Fertility. Gender Equity“, *Demographic Research* 28 (34): 981–994. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.34>
- McLanahan, Sara; Adams, Julie. 1987. „Parenthood and Psychological Well-Being“, *Annual Review of Sociology* 13: 237–257.
- Miller, Robert, L. 2000. *Researching Life Stories and Family Histories*. London: SAGE Publications: 112–154. <https://dx.doi.org/10.4135/9781849209830>
- Miller, Warren B. 2011. „Differences between Fertility Desires and Intentions: Implications for Theory, Research and Policy“, *Vienna Yearbook of Population Research* 9: 75–98.
- Miller, Warren B.; Pasta, David J. 1995. „How does Childbearing Affect Fertility Motivations and Desires?“ *Social Biology* 42 (3–4): 185–198. <https://doi.org/10.1080/19485565.1995.9988900>
- Mills, Melinda; Blossfeld, Hans-Peter. 2005. „Globalization, Uncertainty and the Early Life Course: A Theoretical Framework“ in Hans-Peter Blossfeld, Erik Klijzing, Melinda Mills and Karin Kurz (eds.) *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London: Routledge: 1–24. <https://doi.org/10.4324/9780203003206>
- Mills, Melinda; Rindfuss, Ronald R.; McDonald, Peter; te Velde, Egbert. 2011. „Why do People Post-

- pone Parenthood? Reasons and Social Policy Incentives“, *Human Reproduction Update* 17 (6): 848–860. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmr026>
- Myrskylä, Mikko; Kohler, Hans-Peter; Billari, Francesco C. 2009. „Advances in Development Reverse Declines“, *Nature* 460 (7256): 741–743. <https://doi.org/10.1038/nature08230>
- Myrskylä, Mikko; Margolis, Rachel. 2014. „Happiness: Before and After the Kids“, *Demography* 51: 1843–1866. <https://doi.org/10.1007/s13524-014-0321-x>
- Morgan, S. Philip; Taylor, Miles G. 2006. „Low Fertility at the Turn of the Twenty-First Century“, *Annual Review of Sociology* 32: 375–399. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122220>
- Nauck, Bernhard. 2001. „Social Capital, Intergenerational Transmission and Intercultural Contact in Immigrant Families“, *Journal of Comparative Family Studies* 32 (4): 465–488. <https://doi.org/10.3138/jcfs.32.4.465>
- Peri-Rotem, Nitzan. 2013. „Religion and Fertility in Western Europe: Trends Across Cohorts in Britain, France and the Netherlands“, *European Journal of Population* 32 (2): 231–265. <https://doi.org/10.1007/s10680-015-9371-z>
- Philipov, Dimiter. 2002. *Fertility in Times of Discontinuous Societal Change: The Case of Central and Eastern Europe*. Rostock: Max Planck Institute of Demographic. <https://doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2002-024>
- Philipov, Dimiter; Liebroer, Aart C.; Klobas, Jane E. (eds.). 2015. *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Piaget, Jean. 1970. *Science of Education and the Psychology of the Child*. London: Kegan Paul Trench Trubner.
- Price, Sharon J.; McKenry, C. Patrick; Murphy, Megan, J. (eds.). 2000. *Families Across Time: A Life Course Perspective*. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.
- Robette, Nicolas. 2010. „The Diversity of Pathways to Adulthood in France: Evidence from a Holistic Approach“, *Advances in Life Course Research* 15 (2–3): 89–96. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2010.04.002>
- Roeters, Anne; Mandemakers, Jort J.; Voorpostel, Marieke. 2016. „Parenthood and Well-Being: The Moderating Role of Leisure and Paid Work“, *European Journal of Population* 32: 381–401. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9391-3>
- Sobotka, Tamáš. 2008. „The Diverse Faces of the Second Demographic Transition in Europe“, *Demographic Research* 19 (7): 171–224. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.8>
- Sobotka, Tamáš; Skirbekk, Vegard; Philipov, Dimiter. 2011. „Economic Recession and Fertility in the Developed World“, *Population and Development Review* 37 (2): 267–306. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00411.x>
- Stankūnienė, Vlada; Baublytė, Marė. 2009. „Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai“ kn. Vlada Stankūnienė ir Aušra Maslauskaitė (sud.) *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas: 101–166.
- Stankūnienė, Vlada; Baublytė, Marė; Žibas, Karolis; Stumbrys, Daumantas. 2016. *Lietuvos demografinė kaita. Ką atskleidžia gyventojų surašymai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Stankūnienė, Vlada; Jasilionienė, Aiva. 2008. „Lithuania: Fertility Decline and Its Determinants“, *Demographic Research* 19: 705–742. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.20>
- Stankūnienė, Vlada; Jonkarytė, Aiva; Mikulionienė, Sarmitė; Mitrikas, Algimantas, Alfonsas; Maslauskaitė, Aušra. 2003. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė, Vlada; Maslauskaitė, Aušra. 2008. „Family Transformation in the Post-Communist Countries. Assessment of Changes“ in Charlotte Höhn, Dragana Avramov and Irena E. Kotowska (eds.) *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study. Vol. 1. Family Change*. Dordrecht: Springer: 113–141. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6609-2_6

- Stark, Laura; Kohler, Hans-Peter. 2002. „The Debate over Low Fertility in the Popular Press: A Cross-National Comparison, 1998–1999“, *Population and Policy Review* 21 (6): 535–574. <https://doi.org/10.1023/A:1022990205200>
- Surkyn, Johan; Lesthaeghe, Ron. 2004. „Values Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update“, *Demographic Research, Special Collection 3*: 45–86. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3>
- Testa, Maria Rita; Sobotka, Tamáš; Morgan, Philip, S. 2011. „Reproductive Decision-Making: Towards Improved Theoretical, Methodological and Empirical Approaches“, *Vienna Yearbook of Population Research* 9: 1–9. <http://dx.doi.org/10.1553/populationyearbook2011s1>
- van de Kaa, Dirk J. 1987. „Europe’s Second Demographic Transition“, *Population Bulletin* 42 (1): 1–59.
- van de Kaa, Dirk J. 1997. „Options and Sequences: Europe’s Demographic Patterns“, *Journal of the Australian Population Association* 14 (1): 1–29. <https://doi.org/10.1007/BF03029484>
- van de Kaa, Dirk J. 2010. „Demographic Transitions“ in Yi Zeng (ed.) *Encyclopedia of Life Support Systems. Demography. Vol.1*. Oxford, UK: UNESCO/EOLSS: 1: 65–104.
- Zimmermann, Anke C.; Easterlin, Richard A. 2006. „Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany“, *Population and Development Review* 32 (3): 511–528. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00135.x>